

5. Rękopisy pochodzenia polskiego o nieustalonej proveniencji

W zbiorach Biblioteki Narodowej znajdowały się także kodeksy, których proveniencja średniowieczna pozostaje nieznana, jakkolwiek na podstawie różnych cech stwierdzić można, że powstały i funkcjonowały na ziemiach polskich w XV w.

Kodeksy te można podzielić na dwie grupy:

1. na podstawie not w rękopisach można stwierdzić, kto i ewentualnie kiedy przepisał tekst lub kodeks;
2. na podstawie cech wewnętrznych można określić polskie pochodzenie rękopisu.

W wypadku pierwszej grupy można próbować ostrożnie łączyć konkretny rękopis z grupą lub środowiskiem, choć wobec braku dalszych przesłanek wnioskowanie to ma charakter wyłącznie hipotetyczny.

Z kręgiem zakonnym można prawdopodobnie łączyć interesujący kodeks z XV w. zawierający teksty liturgiczne przepisane w części przez brata Jana. Jednym z tekstów była kolekcja sekwencji (*Liber sequentiarum vel prozarum*) autorstwa Jerzego (*Georgii de...*), przepisana przez Jana z Wielkiego Poznania (*Johannis de Magna Posnania*) w 1426 r. Tekst ten, być może, był podobny do tekstu przepisanego w 1416 r. dla Jana, kapelana szpitala Św. Ducha w Strzelnie, również określanego jako *Glossula sequentiarum omnium*, sam zaś rękopis jako *Liber prozarum*¹. W kodeksie, na końcu jednego z tekstów (k. 238v), znajdowała się niejednoznaczna nota o ukończeniu lub przepisywaniu przez brata Jana (*perfectum per fratrem Joh. collectum ... ligatum*).

Z kręgiem płockim związany był rękopis zawierający encyklopedię medyczną *Pandectae medicinales* czternastowiecznego medyka Mateusza Silvatici, ukończoną przez niego w 1317 r. (Lat.F.ch.VI.16). Jak wynikało z noty na końcu, tekst został przepisany przez Piotra z Chotkowa, biskupa płockiego oraz kanclerza mazowieckiego (zm. 1497); jednak użyta forma przeszła (*qui erat*) wskazuje, że notę wpisała inna osoba, już po śmierci Piotra. W początkach XVII w. rękopis znajdo-

1 Zob. BN 12524 II, k. 98r–241v – *Inwentarz rękopisów do połowy XVI wieku*.

wał się w posiadaniu Pawła Zembrzuskiego, prokonsula Starego Miasta Warszawy, a następnie trafił do zbiorów kościoła misjonarzy w Warszawie.

Ze środowiskiem krakowskim wiązać można rękopis przepisany przez co najmniej pięciu kopistów w pierwszej ćwierci XV w. (Lat.F.ch.VI.22). Kodeks zawierał teksty medyczne, m.in. łacińskie *Antidotarium* z glosami niemieckimi i polskimi, traktat anatomiczny Ryszarda Anglika, traktat o urynie Tomasza z Wrocławia, dwa teksty o zarazie oraz recepty, jak też teologiczne *Lucianus* Henryka z Ratyzbony, *Dialogus concupiscencie et racionis* Engelberta z Admont oraz anonimowe *De potentiis animae*. Dwa ostatnie teksty przepisał ok. 1422 r. kopista *H. de P.*, bakałarz sztuk wyzwolonych. Spośród graduatów Uniwersytetu Krakowskiego z pierwszego trzydziestolecia XV w. jedyną osobą, która spełniałaby te kryteria, był słynny Herman z Przeworska, który w 1421 r. otrzymał stopień bakałarza, później zaś został lekarzem dworu królewskiego Jagiełły². Bez odpowiedzi pozostaje pytanie, czy Herman był również właścicielem tego kodeksu, na co wskazywałaby treść zawartych tam tekstów. W czasach nowożytnych rękopis znajdował się w bibliotece poryckiej Tadeusza Czackiego, a następnie w puławskich zbiorach Czartoryskich.

Jednym z bardziej interesujących był rękopis z łacińskimi tekstami teologiczno-duszpasterskimi (głównie kazania), między którymi znajdował się również niemiecki tekst o ośmiu błogosławieństwach (Lat.F.ch.I.249). Na podstawie noty na k. 1r: *Io. Henrici Sschebuya a. 1454* – prawdopodobnie o charakterze proveniencyjnym – można założyć, że kodeks, przepisany w części przez niejakiego Jakuba, zapewne należał do zmarłego w 1499 r. Jana syna Henryka z Szebni (Skałckiego, Szebieńskiego), herbu Biberstein, plebana kościoła św. Michała na Skałce (1453–1472), notariusza kapituły krakowskiej (1468–1472), kanclerza biskupa krakowskiego Jana Rzeszowskiego (1472–1488) i wikariusza generalnego *in spiritualibus* kardynała Fryderyka Jagiellończyka (1492–1498)³. Być może kodeks mógł pochodzić ze zbioru parafialnego Szebieńskiego, ostatniego plebana kościoła skałckiego, tym bardziej że w czasach nowożytnych rękopis znajdował się w zbiorach poryckich Tadeusza Czackiego (a Czacki odwiedził w swoim czasie klasztor na Skałce) i następnie w bibliotece puławskiej. Z biblioteki skałckiej pochodził również inny kodeks, który potem znalazł się w tych samych nowożytnych księgozbiorach (Lat.F.v.I.58). Różnorodność funkcji sprawowanych przez Szebieńskiego

2 O Hermanie z Przeworska zob. A. BIRKENMAJER, *Herman z Przeworska*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 9, Wrocław i in. 1960–1961, s. 461–462; M. KOWALCZYK, *Przywilej nobilitacji dla doktora medycyny Hermana z Przeworska*, „*Studia Mediewistyczne*”, 29, 1992, s. 155–158 (przedruk w: M. KOWALCZYK, *Colligite fragmenta ne pereant... Studia z dziejów Uniwersytetu Krakowskiego w średniowieczu*, Kraków 2010, s. 263–266); K. OZÓG, *University Masters at the Royal Court of Hedwig of Anjou and Władysław Jagiello*, [w:] P. GÓRECKI, N. VAN DEUSEN (red.), *Central and Eastern Europe in the Middle Ages. A Cultural History*, London-New York 2009, s. 154–155.

3 Urzędy te wyliczył B. Przybyszewski – zob. *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich 1440–1500*, wybrał i oprac. B. PRZYBYSZEWSKI (Źródła do Dziejów Wawelu, 3), Kraków 1960, s. 29–30, przyp. 44.

(oprócz funkcji wymienionych wyżej był on kanonikiem i kustoszem krakowskim, kantorem sandomierskim, kustoszem kieleckim, kanonikiem skarbimierskim, altarystą ołtarza św. Aleksego i Zwiastowania NMP w kościele Mariackim, altarystą ołtarza św. św. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty w kościele św. Anny w Krakowie i prebendarzem 10 Tysięcy Męczenników w zamku kamienieckim) uniemożliwia jednak, wobec braku innych przesłanek, stwierdzenie, do którego księgozbioru należał kodeks.

Noty o okolicznościach przepisania zawiera także kilkanaście innych rękopisów, lecz z powodu braku innych śladów proveniencyjnych trudno przesądzać o historii kodeksów. Tajemniczo wygląda proveniencja dwunastowiecznego pergaminowego kodeksu zawierającego księgi gramatyczne Pryscjana (Cl.lat.Q.v.2). Na ostatniej karcie po tekście widniała nota, wskazująca, że kopistą lub właścicielem kodeksu był Bertold z Raciborza – *Explicit Priscianus Bertoldi de Ratibor*. Niestety nie wiadomo, kiedy wpisano tę notę, zatem trudno zidentyfikować tę osobę. Raczej nie był kopistą, choć mógł być późniejszym właścicielem, prawnik Bertold z Raciborza, prokurator w procesie polsko-krzyżackim z 1339 r., zmarły w 1352 r.

Nie rozstrzygając, czy kodeks ten pochodził z terenów Śląska, warto odnotować inne rękopisy, których twórcami byli ludzie wywodzący się z tego obszaru. Jednym z takich woluminów był pergaminowy przekaz *Rationale divinatorum officiorum* Wilhelma Durandi, przepisany w 1401 r. przez malarza Mikołaja z Wrocławia lub Oleśnicy (*finitum per Nicolaum pictorem de Vratislavia vel de Olsna*) (Lat.F.v.I.78). Dołączona do kodeksu karta Gołębiowskiego wskazuje, że kodeks ten znajdował się w zbiorach polskich zabranych przez Rosjan po powstaniu listopadowym. Z kolei inny rękopis, wykład hymnów, został przepisany przez Mikołaja syna Dampka (*per manus Nicolai Dampkonis*), którego można zidentyfikować z pochodzącym z Otmuchowa klerykiem diecezji wrocławskiej, pojawiającym się w dokumentach papieskich w 1426 i 1433 r. (W 699 – 2°). Sam rękopis, datowany na XIV w., mógł należeć do klasztoru śląskiego kanoników regularnych. Nie wiadomo, w jakich okolicznościach znalazł się w zbiorach Biblioteki Wilanowskiej.

Interesująco przedstawia się zawartość kodeksu przepisane go przez Marcina z Kalisza w 1443 r. (Lat.Q.ch.I.64). Kodeks zawierał kazania, których autorem był *Sigismundus M.* – być może był to profesor krakowski Zygmunt z Pyzdr, jakkolwiek lakoniczny incipit wskazywać może również na zbiór kazań Pawła z Zatora.

Interesująca była kolekcja tekstów teologicznych w kodeksie z XV w. (Lat.Q.ch.I.101). Jeden z tekstów przepisany został przez niejakiego Marcina Elenda w 1467 r. – były to egzemplarze, z których pierwsze, jak można sądzić na podstawie incipitu, związane było z Polską (*In Polonia fertur*). Mogła być to zatem rodzima kolekcja egzemplarów. Tenże Marcin Elend był kopistą jeszcze innego kodeksu, powstałego ok. 1457 r. (Lat.F.ch.XVII.52). Rękopis ten jest interesujący ze względu na dobór tekstów: zawierał cztery teksty Albertana z Brescii, dzieło Mateusza z Krakowa

na temat Męki Pańskiej pisane na podstawie Objawień św. Brygidy (*De passione Domini ex Revelationibus beatae Birgittae*), *De tribus punctis essentialibus christianae religionis* Tomasza z Irlandii, statuta prowincjonalne, wyjątki z summy Innocentego oraz *Reductorium morale* Piotra Berchoriusa, traktat o filozofach przypisywany Walterowi Burley (*De vita et moribus philosophorum veterum*) i *Summa naturalium* Alberta z Orlamünde.

Inny kodeks z zakresu prawa kanonicznego zawierał wykład *Dekretalów*, *Ordo iudiciarius* Bartłomieja z Brescii, potwierdzenie przywilejów arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z 1357 r. oraz *Consolatio peccatorum seu processus Belial* Jakuba de Teramo. Ostatni tekst został przepisany przez Pawła z Orli (*de Orle*) w diecezji kujawskiej w 1411 r. (Lat.F.ch.II.221).

Z kolei *Liber derivationum* Hugutia z Pizy przepisał w 1415 r. Marcin ze Staszkowa (*de Stascow*) (Lat.F.ch.XVI.13). W 1431 r. Leonard, pleban (*rector*) w Drohobyczu, przepisał postyllę Mikołaja Wigandi (W 683 – 2°). Inny przekaz tej postylli pochodził od Jana Neydenbork (W 684 – 2°). Również z XV w. pochodził kodeks z kazaniem augustianina Jordana z Kwedlinburga, przepisany przez ubogiego Idziego (W 685 – 2°). W innym rękopisie z Biblioteki Wilanowskiej znajdowała się *Summa decretalium* przepisana przez Mikołaja syna Jana z Poznania (*Nic. Joh. de Poznania*) oraz *Opinio Hostiensis* Pawła Włodkowica (W 692 – 2°). W 1520 r. Wojciech Taborowski *alias* Sosna z Wiślicy ukończył przepisywanie kodeksu z 3. i 4. księgą *Sentencji* Piotra Lombarda (Lat.F.ch.I.530).

Polskiego pochodzenia była piętnastowieczna postylla święteczna (Lat.F.ch.I.356). Trudny to zinterpretowania był znajdujący się na k. 143v wpis rubro: *Johannes... de Sustyon* (odczytany przez Hornowską jako Sulejów) *in Busco*. Nie wiadomo, czy oznacza kopistę Jana z Sulejowa, który przepisał tekst w Busku, czy też był to fragment jakiegoś tekstu z wymienioną osobą Jana.

Tajemniczo wygląda proveniencja kodeksu teologicznego powstałego ok. 1447 r. (Lat.Q.ch.I.75). Według kolofonu po tekście *De summo bono* Izydora z Sewilli kopistą był niejaki Paweł z Lublina, który przepisał tekst na zamówienie kasztelana żarnowskiego Jana z Bejsc i Markuszowic herbu Lewart. W XIX w. kodeks znalazł się w zbiorach Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim, zatem pochodził prawdopodobnie z jakiegoś księgozbioru kościelnego.

Do drugiej grupy rękopisów należą kodeksy, w których na pochodzenie polskie wskazuje dobór treści. Ciekawą kolekcję kazań zawierał rękopis z około połowy XV w. (Lat.F.ch.I.454). W kolofonie odnotowano, że był to zbiór kazań *de tempore* i *de sanctis* dla ludu (*pro populo*), zaczerpniętych ze zbiorów Jana Sylwana (*Silvani*), Antoniego z Padwy (*Paduani*), Mikołaja Wigandi (*Vigandi*) i innych autorów (*de aliis libris doctorum*), ułożonych przez magistra Jakuba (*collecta per M. Jacobum*) i przepisanych w 1450 r. Prawdopodobnie autorem tej kolekcji mógł być jeden z profesorów Uniwersytetu Krakowskiego, choć kwestia ta wymaga dalszych badań.

Inny kodeks, *Mammotrectus totius Bibliae* Jana Marchesiniego, został przepisany w 1422 r. ewidentnie na terenie Królestwa Polskiego. W kolofonie kopista odnotował zajęcie w tym roku dochodów kościelnych przez króla Władysława Jagiełłę na potrzeby walki z husytami (określonymi jako wiklefiści) (Lat.F.ch.I.163). W zbiorach Załuskich znajdował się jeszcze inny przekaz tego słownika, niestety niedatowany (Lat.Q.v.XVI.1).

Również w Polsce powstał, w połowie XV w., rękopis zawierający *Dialogus rationis et conscientiae* Mateusza z Krakowa i inne teksty, gdzie m.in. na jednej z kart został wymieniony Stanisław ze Skarbimierza i nieznany z imienia pleban z Piotrkowa (Lat.Q.ch.I.86). Z pewnością pochodzenia polskiego był także inny piętnastowieczny kodeks duszpasterski, zawierający kazania, teksty dotyczące spowiedzi (m.in. *De modo confitendi* Mateusza z Krakowa), kanon Mszy św., traktat antyhusycki dotyczący Eucharystii oraz statuty wielońsko-kaliskie Mikołaja Trąby (Lat.Q.ch.I.59). Na wyklejce przedniej okładziny znajdowała się nota o śmierci Władysława Jagiełły z datą cyframi rzymskimi MCCCCXXVIII, choć prawdopodobnie był to błędny odczyt poprawnej daty 1434. Również kodeks zawierający fragment Pasji według Ewangelii Mateusza pochodził ze zbiorów polskich; na ostatniej karcie znajdował się odpis sprawy z 1416 r., w której jedną ze stron był kustosz poznański Szymon syn Piotra ze Stobnicy – sporu związanego z dziesięciną z prebendy kruszwickiej (Lat.O.ch.I.8)⁴.

W innym kodeksie piętnastowiecznym, z przekazem *Roseum memoriale divinorum eloquiorum* Piotra z Rosenheimu, na końcu zamieszczono noty, w których wymieniono m.in. biskupa krakowskiego Tomasza Strzemińskiego i Jana z Dąbrówki (Lat.O.ch.I.33).

Wreszcie polskiego prawdopodobnie pochodzenia był rękopis powstały w trzeciej ćwierci XV w. Zawierał on teksty historiograficzne i literackie wykorzystywane w edukacji, jak np. *Vita Alexandri Magni*, *Historia Adae et Evae*, *Historia Troiana* Guidona de Columnis oraz *Marchotta*, do których dołączony był krótki traktat Eryka Rozpierskiego z Góry, wymierzony w Krzyżaków (*Tractatus contra cruciferos*) (Lat.Q.ch.IV.129)⁵. Jacek Wiesiołowski stwierdził, że zainteresowania historyczne twórcy kolekcji, pochodzącego prawdopodobnie z kręgu krakowskiego, przejawiały się w beletrystyce – romansie historycznym, biblijnym i błazeńskim⁶. Niestety nie

4 O Szymonie synu Piotra ze Stobnicy – zob. *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, cz. 1, Lublin 1965, nr 143, s. 252, przyp. 19; *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 5, nr 7, *ibidem*, t. 7, Poznań 1985; nr 525/10, *ibidem*, t. 8, Poznań 1989, nr 828.

5 O Eryku Rozpierskim i jego traktacie antykrzyżackim zob. W. BUKOWSKI, *Eryk Rozpierski z Góry Bąkowej i Straszęcina, autor «Tractatuli contra Cruciferos, Regni Poloniae invasores»*, [w:] T. JASIŃSKI, T. JUREK, J. M. PISKORSKI (red.), *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań 1997 (PTPN. Wydział Historii i Nauk Społecznych. Prace Komisji Historycznej, 55), s. 171–184.

6 Zob. J. WIESIOŁOWSKI, *Kolekcje historyczne*, s. 141–142.

wiadomo, gdzie ten kodeks był wykorzystywany – w czasach nowożytnych znalazł się w Bibliotece Załuskich.

W kilku wypadkach pochodzenie danego rękopisu, zwłaszcza liturgicznego, określano, dodając do tytułu wyłącznie przydawkę geograficzną (np. *Polonicum*) lub konkretnej diecezji (*ad usum dioecesis Cracoviensis*)⁷.

7 Zob. rękopisy nieustalonej proveniencji.